

нојевиће и да их натјера на извршење обавеза предвиђених одредбама уговора од 22 априла 1426 год., наиме на изручење Грбљана млетачким властима.

Немамо докумената који би нам говорили о извршеној екстрадицији вођа грбљске побуне од стране браће Црнојевића, али наше увјерење да до те екстрадиције није дошло заснива се више на непријатељском ставу Ђурђа и Алексе Црнојевића према Венецији и на индицијама које указују на заговарање и, вјероватно, помагање грбљске побуне баш од стране самих Црнојевића.

Славко Мијушковић

ПОЈАВЕ КУГЕ У ЦРНОЈ ГОРИ И ОБЈАШЊЕЊЕ ЊЕНЕ ЕПИДЕМИОЛОГИЈЕ

У нашем раду објављеном у Записима (за 1958 г.) опширно смо се осврнули на мере које су предузимане за сузбијање свих епидемија у Црногорском Приморју, док се појединачним приказивањем епидемије нисмо позабавили. Тако смо поступили из разлога што ово питање по своме значају претставља посебан проблем и што смо намеравали да се осврнемо и на друге моменте значајне за познавање епидемија у тим крајевима. Сматрамо да се без свега овога не би могла правилно оценити тежина последица које су оне изазвале. Несумњиво је да су, како у целом свету тако и код нас, највеће несреће изазвале епидемије куге. Оне су измениле етничку структуру становништва наших приморских градова, при чему се изгубило романско становништво. Поред овога, последице њиховог харања изазвале су и друге несреће које су понекад биле фаталне за наш народ. Настајање глади и других епидемија била је редовна појава која је пратила епидемије куге. Осим овога, оне су стварале специфичну психозу код преживелог становништва, које је искуство учило да после једног таласа епидемије наилази и други, по тежини последица можда и тежи. У страху од смрти оно је било инертно према сваком раду, што је све било од великог значаја и за народну привреду. Најбољи пример за ово је харање епидемија у крајевима око Новог Пазара, на Косову и Метохији као и у Поморављу у доба Аустро-турског рата 1687—1699, што је уништило сав привредни живот у овим крајевима, задало тежак ударац дубровачкој комерцијалној активности и ове крајеве поново вратило на натуралну привреду. Несумњиво је да су и у Црној Гори изазвале велике несреће епидемије куге, које, као и у другим нашим крајевима, и у њој беху честе. Ова појава је сасвим разумљива ако се полази од тога

да су се у турској Албанији која се граничила са Црном Гором налазила ендемична жаришта куге. Због овакве ситуације она је била увек угрожена од ове страшне заразне болести. Ту опасност повећавала је и чињеница што су постојали стални сукоби између Црногораца и Турака. Сваки упад турске војске у Црну Гору увек је био праћен кутом и пегавцем. До последње појаве долазило је услед тога што у турској империји нису постојали никакви санитарни прописи чак ни у најновије време. Колико је она била заостала и у овом погледу најбоље се види по томе што је Турска први карантин у својој држави подигла тек 1830 године, и то само у Цариграду, а када је кнез Милош захтевао да се он отвори и на источној српско-турској граници, Турска се енергично супротстављала овом тражењу. Због овакве ситуације епидемије су у њој стално владале и може се без претеривања рећи да је Турска била њихов главни расадник за Европу. На основу података из млетачких архива може се закључити да су због живог поморског саобраћаја куга и друге епидемије у северној Албанији готово стално владале.

У Которском архиву налази се врло богат материјал, нарочито за период од XVII века, о епидемијама куге у Црној Гори и другим српским крајевима. Ми ћемо у овом нашем раду приказати њено владање у Црној Гори, а осим овога покушаћемо да објаснимо и једно од најважнијих питања за епидемиологију куге, а то је: начин њеног преношења. При овоме нарочито ћемо се осврнути на узроке њеног појављивања у интерепидемијским периодима; зашто је после њеног престанка у једном крају долазило до поновне појаве без уношења новог инфективног материјала из неког зараженог краја. Овако ћемо поступити још и стога што се данас у науци приликом проучавања свих великих епидемија овом питању придаје велики значај и што је оно важно за објашњење неких других појава у епидемиологији куге и у савременој медицини. Ова запажања указују на један врло значајан фактор за познавање начина њеног ширења и данас, када се више не сматра да су само дивљи глодари (мишеви и пацови) њени главни преносиоци, већ да и инсекти могу играти понекад врло значајну улогу у њеном преношењу. Због овога, наш рад биће подељен у два дела. У првом ћемо дати историјат појављивања куге у Црној Гори, а у другом ћемо се осврнути на начин преношења куге, тј. на објашњење њене епидемиологије.

а) ПОЈАВЕ КУГЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

И поред тога што готово за већину епидемија у области Средоземља имамо податке да су харале у Дубровнику и његовој околини, исти случај није и са Црногорским Приморјем. Најстарији помен о кути у Црногорском Приморју потиче из 1422 го-

дине.¹ Каквом жестином је она харала најбоље се види по томе што је у самом Котору владала неописива паника, због чега се становништво разбежало на све стране, па чак и сам заповедник тврђаве.² Услед овога је у граду завладала велика пустош, што се види из једног документа из 1431 године у коме се вели: „како је због куге остало све пусто“.³ Неки Добрушко Ђаков вели у једном судском саслушању: „То је било 1430 године, када сам се после епидемије куге вратио у Котор“.⁴ У архивским књигама града Котора постоји велики број судских процеса који се односе на имовинске расправе умрлих без тестаментa за време епидемије куге.⁵ И поред тога што је она у Дубровнику владала и 1431 године, Котор је изгледа остао поштеђен од ње. У једном документу од 22 III 1432 године куга се поново спомиње. У Котору се спомиње једна епидемија куге и 1435 године.⁶ И поред тога што се за период 1435—1503 године не налазе подаци о појавама куге, то никако не значи да она тада није владала у Котору и околини. Године 1438 она се спомиње и у Руднику.⁷

У нашем Приморју једна већа епидемија куге владала је и 1503 године, што се види из архивских књига Дубровника и Котора. По Јеремићу и Тадићу, порекло ове епидемије треба гражити у Италији и Александрији. Према њиховим испитивањима, она је из Барлета пренета на Колочеп а из Александрије на Шипан. Она је харала у Жупи и Пелешцу, па су зато дубровачке власти наредиле да се попале заражене куће у Конавлима и да се казне сељаци који су скривали одело особа умрлих од куге. Судићи по томе што је куга тада владала и у Котору, изгледа да је она била раширена по целом нашем Приморју. Њена појава у Котору, као и увек, изазвала је велику панику међу његовим становништвом. На вест о појави куге становништво се разбежало. Цео државни апарат је побегао — судије, канцелар и други. У граду је била пустош, тако да за оне који су умирали, нису мотли да пронађу грађане да буду присутни приликом писања тестаментa. Због великог помора куга се у то доба у документима назива »Morbo grande«.⁸ У Котору се зараза појавила маја месеца. Ово се види из једног тестаментa из 1503 године, у коме се време њеног харања назива »Tempora morbi pestis«.⁹ И поред тога што нисмо у стању да изведемо закључак колико је износио број умрлих од ње, судећи по судским расправама

Државни архив у Котору, Судско-нотарске књиге, IV, 15, 1422.

² Исто, С. Н., IV, 60, 1430.

³ Исто, С. Н., IV, 16, 1431.

⁴ Исто, С. Н., IV, 363, 1430.

⁵ Исто С. Н., IV, 669, 1432, 93, 1431 и 333, 1431.

⁶ Исто, С. Н., IV, 333, 1432.

⁷ Исто, С. Н. V, 58, 60, 637, 680 и 685, 1435.

⁸ Исто, С. Н., XXIII, 605, 635, 669, 670, 1503.

⁹ Исто, С. Н., XXIII, 776, 1503.

умрлих без тестаментa, он је морао бити велики. Ради правилније оцене психолошке ситуације у Котору због ове епидемије, ми ћемо се овде осврнути у краћим цртама на садржину неких тестамената. Судаћи по њима, кућа је од јула до децембра владала несмањеном жестином. Каква је паника владала у граду види се из неких тестамената.

Lucia Smolenovich у својем тестаменту датираном 13 IV 1503 године вели како је звала свештеника Triphona Semerkovich-a да буде сведок за њен тестамент, али он није хтео да дође из страха од болести (timore morbi). На велико наваљивање он је једва пристао да то учини. Ушао је у кућу, али пошто није било ни пера нити пак мастила, није могао да га потпише. Слично се вели и у тестаменту Zuane, незаконите кћери Francoa Laurusovich-a од 15 VIII 1503 године. Она је лежала болесна од куге и једва је успела да умоли свештеника Niso-a, који се налазио прекопута њене куће и седео на балкону, да дође да то учини. На велико наваљивање он је пристао и дошао је тек у један час ноћу (a una hora de notte). Судаћи по тестаменту Petrusse, удове Илије Бранковића, од 20 VIII 1503 године, кућа је беснела у Котору несмањеном жестином и с великом смртношћу. У својем тестаменту она је учинила распоред места за сахрањивање свих чланова своје породице за случај њихове смрти од куге. Црквама где је требало да буду сахрањени и онима који ће обавити овај посао дата су велика завештања. Она је овако поступила врло вероватно стога што због умирања великог броја људи није могао свако бити покопан у цркви, већ су лешеве сахрањивани у заједничким гробовима, што је вршено у сличним случајевима и у Дубровнику. Судаћи по тестаменту Lucie Buchius од 16 XII 1503, кућа је владала и у децембру, због чега је град остао и даље пуст. Она је позвала свога рођака судију Buchia да јој напише тестамент, пошто је канцелар због куге побегао из града. Судија Buchia је пошао са њом да га потражи на Тргу св. Трифуна (in foro St. Triphoni), али га ни тамо није нашао, па је зато он својој рођаци препоручио да позове свештеника и да пред њим учини своје завештање. Затим су дошли на Трг св. Трифуна, где су затекли много сакупљених племића, који су гласно расправљали како у граду бесни кућа и да многи леже болесни по кућама. Пошто ни ту није нашао канцелара, позвала је свештеника да он дође да то учини. Али ни он нити пак његов помоћник нису пристали да се одазову њезиној молби, јер су се плашили да не оболе од куге. Због оваквог стања наследници Lucie de Buchia позвали су се на суду на свога рођака Ivana Buchia, коме је она још док је била здрава испричала шта ће коме оставити. На суду он је изјавио: „да му је она о много чему говорила али да се свега тога не сећа, јер је био у великом страху да не оболи од куге па зато на ово није обратио довољну пажњу“

Иако немамо податке у Дубровачком архиву о куги из године 1507, она је и те године владала у Котору. Ово се види из

тестаментa Захарије Млечанина од 24 јула 1507 године. И овом приликом у граду је владала велика паника. Људи су бежали на све стране. Пошто су неки били већ инфицирани или су се налазили у стадијуму инкубације, они су умирали тамо где су побегли. Као и многе друге, тако је и завештаоца овог тестаментa смрт затекла у шуми, камо је побегао да би се сачувао од куге.¹⁰

Велика епидемија куге владала је у Подгорици и северној Албанији 1691 године. Услед велике смртности и пометње у народу, земља није могла бити обрађена, што је изазвало велику глад. Она се осећала и у Котору, па је зато ванредни провидур, без обзира на санитарне прописе, ослободио од ових све бродове који су носили товари жита.¹¹ Осим тога, био је забрањен извоз хране из Приморја у Црну Гору и Дубровник.¹² Да се куга не би пренела у Котор, санитарна контрола бродова била је поштрена, тако да без санитарних органа нису смели ићи у заражене луке.¹³ Исте овакве мере биле су спроведене и према лицима која су долазила из заражених крајева.¹⁴ Пошто је куга тада владала у Дубровнику, према њему су биле предузете врло строге санитарне мере.¹⁵ Судаћи по подацима из Которског архива, куга је тада владала у Бару и целој Албанији, где је беснела с нарочито великом жестином. Из овога разлога био је упућен један државни брод да пази на кретање лађа из Албаније. Да би се спречило преношење куге са копна, на турско-млетачкој граници спроведене су биле појачане мере предострожности. И заиста, захваљујући овим мерама, том приликом наши крајеви под влашћу Млетачке Републике, јужно од Дубровника, остали су поштеђени.¹⁶

Године 1736 куга је владала у Скадру и северној Албанији и у неким пограничним крајевима Црне Горе. По добијању ових вести, которске власти су биле предузеле одговарајуће мере, што је опет успело да заштити наше Приморје од уласка куге.¹⁷

Једна од већих епидемија куге била је забележена у нашим земљама у периоду од 1730—1732 године. Судаћи према подацима из Которског архива, од ње је наш народ претрпео велике губитке. Године 1730 у месецу мају она је владала у Нишу, а у јулу у Ђаковици (Jakovizza).¹⁸ Из извештаја Которанина Антонија Висковића види се да је те године у октобру месецу владала и у Новом Пазару.¹⁹ Према извештајима млетач-

¹⁰ Исто, XXIII, 557, 602, 1503 и XXV, 661 и 667, 1507.

¹¹ Исто, Управно-политичке књиге, XII, 606, 1691.

¹² Исто, У. П., XIII, 650, 1692.

¹³ Исто, У. П., XII, 189, 1691.

¹⁴ Исто, У. П., XII, 184, 1691.

¹⁵ Исто, У. П., XIII, 823, 1693.

¹⁶ Исто, У. П., XII, 585, 1691.

¹⁷ Исто, У. П., LVI, 123, 1736.

¹⁸ Исто, У. П., L, 53, 1730.

¹⁹ Исто, У. П., L, 194, 1730.

ких курира, она је владала за време целе зиме и пролећа 1731 године. У лето обухвата већи део Босне и целу Херцеговину.²⁰ Године 1732 из Херцеговине бива пренета у Црну Гору и због овога ванредни провидур Котора наређује да се најстроже спроводе санитарске мере на црногорско-млетачкој граници, а ради веће сигурности забрањује се кретање становништва из пограничних села (Мајине и Побори).²¹ Ово нам потврђује и извештај млетачког конзула из Драча у коме се вели „да у војсци великог везира, која је дошла из Ниша, умире много војника.“²²

Кнезови из Паштровића и Грбља били су дужни да извештавају млетачког провидура у Котору како о здравственом стању њихових становника тако и у суседству. Док су се Грбљани граничили само са Црном Гором, Паштровићи су се непосредно граничили и са Турском.²³ Тако су судије из Св. Стефана 19 XI 1741 известили власти у Котору да се према добијеним вестима међу становништвом Бара појавила нека заразна болест.²⁴ Примивши ове вести, ванредни провидур је одмах предузео мере предострожности, па је још истог дана наредио да се прекине сваки саобраћај са тим крајевима и појачају страже на паштровској страни. Пошто су Паштровићи претстављали у овом случају коридор између заражене и незаражене стране, ванредни провидур је наредио да се и са њима прекине саобраћај. О овоме је била издата наредба капетану Петру Луковићу у Будви, коју је он одмах саопштио становништву.²⁵ Желећи да утврди право стање ове заразе, ванредни провидур је наредио санитарској управи у Котору да пошаље једно поверљиво лице у Бар да извиди о каквој се зарази ради. Оволика предострожност млетачких власти била је сасвим оправдана, јер су турске луке најчешће претстављале жаришта из којих су се шириле заразе. Изаслато лице после повратка поднело је извештај да су прво оболеле четири особе а затим десет, после чега се куга разбуктала свом силином.²⁶

После овога, ванредни провидур лично је послао још једну поверљиву особу да извиди стање болести (Domenico Paleologo). Ова особа је поднела исцрпан извештај ове садржине:

„Ваша екселенција поверила је мојој особи да на албанској обали испита врсту заразне болести, која се, како се проносе вести, појавила у Бару. Примивши наређење, одмах сам се упутио специјалним чамцем под барску обалу, водећи строго рачуна о опрезности и чувању здравља. Тамо сам стигао касно

²⁰ Исто, У П., L, 479 и 536, 1731.

²¹ Исто, У. П., L, 479 и 536, 1732.

²² Исто, У. П., LXII, 937, 1739.

²³ Исто, У. П., LXII, 343, 1741.

²⁴ Исто, У. П., LXII, 346, 1741.

²⁵ Исто, У. П., LXII, 347, 1741.

²⁶ Исто, У. П., LXII 335, 1741.

увече, али сам сместа морао да се вратим, јер је јужни ветар доводио у питање наше животе. Потрудио сам се да за кратко време током ноћи ступим у додир са мојим пријатељима и да од поверљивих особа сазнам следеће.

Још пре двадесет дана отворила се једна касета са новцем и стварима, коју је од првих оболелих Улцињана сакрила нека стара Туркиња, намеравајући да са још тројицом Улцињана подигне плен. Сви четворо су после кратког времена умрли са видним знацима отока на лешевима (*con ilvisibili segni de buboni ne loro cadaveri*).

Приликом сахрањивања ових лешева присуствовало је око 100 особа, услед чега се инфекција проширила на четири куће предграђа Бара. Тада су оболели присилно одведени у оближње брдске крајеве, али доста удаљене од града и предграђа. Неки су се склонили и у старе магацине на морској обали, где сада у једној бараци од сламе лежи болесна једна особа са отоцима (*buboni*), а 19 текућег месеца било их је 10, док је у предграђу Бара једна особа умрла исто са отоцима.

Ти отоци (*buboni*) налазе се између препона, испод пазуха и на врату, а у тренутку када промене боју и постану тамнији, оболели умиру. Неки умиру и без појаве отока, од саме жестине болести.

До сада има десет мртвих, али велики је број сумњивих кућа у предграђу и у самом граду и то чак до првих кућа Шушања. Све су сумњиве особе издвојене, а нарочито три жене из Шушања, које су се мешале са зараженима. Те су три жене упућене у једну шуму на брду. Осим овога, сазнао сам да се зараза јавила и у једном селу код Скадра.²⁷

Ускоро после овога, 30 XI 1741, куга је била установљена и у пограничном месту Спичу (*Spizza*). Овамо су је пренела два пастира преко заражених ствари једне жене, која је умрла бежећи од куге из Улциња. Заражене породице у Спичу биле су одмах издвојене, али сви њихови чланови су помрли. О даљем стању куге у овом месту не говори се ништа и судећи по томе врло је вероватно била одмах угушена.²⁸ Али ускоро куга је пренета и у Скадар, а одавде даље у Црну Гору и проширила се све до Никшића. У извештају Јовице Драшковића, кога су млетачке власти послале као поверљиву личност у Никшић да извиди стање заразе, вели се „да је разговарао са попом Теодором и да му је он рекао да за сада куга влада само у три села у Никшићкој Жупи (*Cutti, Ducizze* и Старо Село) и да је досад умрло 60 душа“.²⁹

Пошто је у свим пограничним местима у Турској владала куга, ванредни провидур је наредио да се уздуж целе турске

²⁷ Исто, У. П., LXII, 360, 1741.

²⁸ Исто, У. П., LXII, 362, 1741.

²⁹ Исто, У. П., LXII, 363, 1741.

границе предузму исте мере предострожности као и у Паштровићима, па су зато постављене страже према Грахову и целом Херцеговачком сандаку. Али судећи према извештајима санитарске управе из Херцегновог и Котора, оне су лабаво спровођене услед недисциплинованости становништва у пограничним крајевима. Због овога је 4 XII 1741 ванредни провидур наредио которском племићу Н. Болици да обиђе страже поред црногорске границе и да види како се спроводе санитарски прописи и да му о овоме после поднесе извештај.³⁰ За то време санитарска управа у Котору организовала је била читаву мрежу обавештајне службе на турској и црногорској територији у вези са подношењем извештаја о стању заразе. Тако је, на пример, према извештају рисанског сердара Николе Шеровића, она владала у децембру 1741 године у местима Drobdnazzi, Пива, Fozza (Фоча), Zainich, Uloga и Stolaz.³¹

Нарочито недисциплиновано се држало становништво из пограничних места Црне Горе које је било принуђено да одлази на трг у Котор, било ради продаје својих производа било ради куповине. Због овога је сасвим разумљиво да су му ове забране падале тешко и могло би се рећи погађале његове животне интересе. То је био разлог што је народ силом хтео да долази у Котор. Ово се најбоље види из једног извештаја которског ректора Магистрату санитета у Венецији, у коме се вели: „Не поштујући наредбу, Црногорци су направили гужву па се онда измешали са овдашњим становништвом и покушали да уђу у Котор. Да бисмо спречили улаз били смо принуђени да дигнемо покретни мост на улазу у град“.³² У једном доцијем извештају, од 25 XII 1741, которски ректор поново пише провидуру у Задар како се Црногорци не придржавају санитарских прописа. Тако је један Црногорац (Stefano Kadia de Negousi), мењајући новац са стражарем, отео овоме пушку и почео да бежи. Истина, он је ухваћен и пушка му је одузета, али војник је због рвања морао да буде упућен у лазарет да издржи карантин.³³

Колико је пажња поклањана истраживању порекла и стању заразе најбоље нам сведочи извештај которског племића Николе Болице, који је по наређењу ванредног провидура обишао страже на граници. Он у извештају износи изјаву црногорског главару Мирка Милошева из Озринића у вези са стањем епидемије куге у Херцеговини. По њему, кугу се пренели и помрли од ње трговци стоком. Куга се прво јавила у Пиви и од ње су помрли сви калуђери осим игумана.

Которске власти су и даље прикупљале податке о кретању заразе, што се види из извештаја ванредног провидура. У њему

³⁰ Државни архив у Котору, У П., LXII, 355, 1741.

Исто, У. П., LXII, 352, 1741.

³² Исто, У. П., LXII, 343 и 357, 1741.

³³ Исто, У. П., LXII, 373, 1741.

се вели да је накнадним проверавањем утврђено да се куга прво јавила у Улцињу и да је одавде била пренета у Бар. Пошто је била најзад потврђена вест да куга влада и у Дробњацима, поред забране саобраћаја са Паштровићима, обустављен је саобраћај и са Рисном, те је због овога, 12 XI 1741, било наређено Николи Шеровићу, рисанском сердару, да појача страже у Топли и да подигне ограде на прелазима. Иначе у Рисну није био забележен ниједан случај куге, док је према извештају Marco Rose куга пренета у Никшић наводно неким украденим сиром из Дробњака. У Дробњацима су досад умрле 194 особе.³⁴

Овде су занимљиве предузете мере одмах по избијању куге. Которске власти су прво обавестиле дубровачку владу о појави заразе, па је она у вези са овим, 12 XII 1741, забранила сваки долазак Турака у Дубровник.³⁵ Да се куга евентуално не би пренела по куририма који су долазили из Паштровића у Котор, било је наређено да се извештаји о стању заразе подносе начелнику у Будви и да он после извештава санитетску управу у Котору.³⁶ Затим је била обраћена особита пажња на стражарску службу. За ово су била мобилисана сва мушка лица и, према наређењу ванредног провидура, од ње нико није могао бити ослобођен. За сваку мушку главу она је трајала осам дана.³⁷ Затим је наређено да се у Будви формира здравствена милиција (guardia di Sanita).³⁸ У њен састав су ушли сви способни мушкарци и још нико није могао бити ослобођен. Пошто је, с обзиром на стање заразе у суседству као и комуникације у том крају, Котор био најтеже изложен евентуалном уношењу заразе, милиција је била стављена под команду самог одбора.³⁹ Затим ниједна лађа без санитетске дозволе није смела упловити нити пак испловити из лука Боке Которске.⁴⁰

Млетачке власти су се бориле свим силама да се сачувају од уношења куге, па су зато морале да буду на опрезу још скоро читаве 1742 године. Турске власти нису предузимале никакве мере за њено сузбијање и она је била препуштена стихији. Суђећи по примљеним вестима, куга је у Никшићу престала још у почетку 1742 године. Млетачки конзул из Скадра обавестио је ванредног провидура у Котору, 15 II 1742, да у Скадру има још свега три заражене куће и да су их Турци издвојили, али да се мешају са њима и да је у Улцињу престала куга. Због оваквог стања ванредни провидур је одлучио да појача страже

³⁴ Исто, У. П., LXII, 358, 1741.

³⁵ Исто, У. П., LXII, 353, 1741.

³⁶ Исто, У. П., LXII, 358, 1741.

³⁷ Исто, У. П., LXII, 393, 1741.

³⁸ Исто, У. П., LXII, 394, 1741.

³⁹ Исто, У. П., LXII, 395, 1741.

⁴⁰ Исто, У. П., LXII, 392, 1741.

према Бару са 12 оружаних места. Доцније је добијен извештај да се куга поново појавила у Скадру и да се и даље шири. Да би се установило право стање ствари, послата су била два курира из Будве у Бар да утврде стање заразе. По повратку они су изјавили да је куга сасвим престала. Пошто је то било утврђено, ванредни провидур је 12 III 1742 известио ректора да је одлучио да дигне страже „с обзиром да се куга више не примиче млетачкој граници“.

За све ово време санитетска управа је извештавала дубровачку владу о стању заразе. У мају ове године она се поново појавила у Скадру и од ње је само у селу Суаина (?) умрло 300 људи. Та вест изгледа није задала много бриге которском провидуру, јер се у извештају вели: „да не постоји опасност од уношења, пошто су Паштровићи у непријатељству са Турцима“.⁴¹

Али и поред тога што се сматрало да је ова епидемија потпуно престала, рисански сердар Никола Шеровић је 30 XII 1742 поднео извештај ванредном провидуру да је поп Јефто Лазаревић обавестио да се куга поново појавила у Херцеговини, да је била пренета прво у Вележ (Veluz) преко неког украденог сира и да сада влада у Невесињу. Судећи по томе што се куга у 1743 години више не спомиње, она је крајем 1742 сасвим престала. Док је куга овом приликом владала по целој Црној Гори, Херцеговини и Албанији, Приморје је било поштеђено, благодарећи мерама предузетим од стране млетачке власти.⁴²

Куга је 1743 владала у западној Херцеговини. То се види из једног нашег записа у коме се вели: „Године 1743 дође мора у Ливно и беше велика смртност по целој земљи и велика жалост код људи. И беше глад и осташе пусти домови као никада дотле у мучним временима које смо запамтили“.

Једна од већих епидемија куге владала је у Црној Гори 1770—1771 године. Она се прво јавила у Скадру 25 маја 1770 и одавде је пренета прво у Бар и Подгорицу. Из страха да се она не пренесе и у Боку, которске власти су биле предузеле све мере предострожности за одбрану. Да би се тачно утврдило о каквој се заразної болести ради, санитетски одбор је изаслао једнога од својих лекара у Скадар. При повратку он је поднео извештај и у њему вели како је успео да прегледа леш Софије жене Вука Ивановића из Скадра, и да је на њему установио следеће промене: »consigni rispettivi di bobono, carboni et retucchie mei corpi degli infetti«.

Ускоро после овога куга је обухватила цео југозападни део Црне Горе. Велика смртност од ње нарочито је била забележена у Подгорици, на Цетињу и целој Ријечкој Нахији. На Цетиње заразу су пренели владичини момци боравећи у Ријечкој Нахији и прибирајући владичину милостињу, што се најбоље види

⁴¹ Исто, У. П., LXII, 396, 1741.

⁴² Исто, У. П., LXII, 392, 1742.

из писма кнеза Ника Тујковића у коме он вели следеће: „Велика и зла болест куга мори у Подгорици непрестано и дошла је у Кринице и ту је много кућах опустјело. Досегла се и до Црмнице и у Љешанску Нахију. Када је био господин владика у вижиту, кад се је вратио послао је два момка до иста два брата из Доњег Краја (Цетиња) да му донесу мислостињу коју су обећали у Ријечкој Нахији. И тако су они пошли и ову робу узели и догнали у манастир (на Цетиње). И ту се оба два брата (напрасно) разболеше и многи се народ тада узмутио гледајући њих како се премећу и умрли су. И рекли су Црногорци до свакому ако нас сада затворе сви ћемо мртви бити итд.“ За све ово време которске власти биле су на опрезу. Као и увек у сличним приликама, оне су преко својих конзула и других поверљивих личности будно пазиле на стање и кретање куге у Црној Гори. Из извештаја млетачког конзула из Скадра Андреа Дуода од 29 XI 1770 види се да је она владала у целом југозападном делу Црне Горе (све до Спужа и Никшића), а према обавештењима добијеним од скадарског паше, „кугу је пренео у Скадар један трговац вином који је предат кадији ради кажњавања“. Пошто је стање заразе било забрињавајуће, которске власти су још једном изаслале свог лекара (Apottico-а) да испита стање заразе на лицу места. Према његовом извештају болест је беснела несмањеном жестином и само у месецу новембру је од ње забележено 200 смртних случајева у Подгорици. У децембру она је попустила у Скадру, али се у марту 1771 поново разбуктала у Подгорици, где је трајала све до средине децембра. За све ово време которске власти будно су пазиле да се зараза не унесе у Боку, па су зато биле појачане страже према турској и црногорској граници. Паштровићки и грбаљски кнезови подносили су сваких десет дана извештаје о здравственом стању на својој територији. За време ове епидемије племенски главари у Црној Гори спречавали су мешање становништва из заражених и незаражених крајева. Колико су ове мере тешко падале нашем народу у пограничним крајевима најбоље се види из писма кнеза Тујковића, у коме се вели: „Сви ћемо мртви бити јер су с једне стране страже а с друге куга“.⁴³

6) ОБЈАШЊЕЊЕ НАЧИНА ПРЕНОШЕЊА КУГЕ

На основу проученог материјала из Которског архива о начину преношења куге, може се закључити следеће: 1) да ниједна епидемија није била изазвана преко мишева и пацова оболелих од куге; 2) да су се оне углавном најчешће преносиле преко оболелих особа, што значи путем контактне инфекције; и 3) да су биле забележене и појаве куге пренете преко одела особа оболелих или умрлих од куге. Као најглавнији фактор у њеном

⁴³ Исто. у. П., LXII, 375, 1742.

ширењу могло би се сматрати бежање становништва из заражених у незаражене крајеве. При овоме поставља се питање како се могу објаснити поновне појаве куге после дужег периода од њеног престанка, када се зна да је њен изазивач (*Pasteurella pestis*) врло неопоран на деловање спољних фактора средине, јер он гине после два дана ван човечјег тела.

Данас се сматра да најважнију улогу у епидемиологији куге играју оболели пацови, од којих се преко бува болест преноси на људе Yersin-овим бацилом (*Pasteurella pestis*). Од многобројних врста бува као њихови преносиоци сматрају се: *Xenopsylla cheopis*, *Chenoccephalus canis*, *Pulex irritans*, *Ceratophylus fasciatus* и *Chenopsylla musculi*. Куга се може пренети осим убодом буве још и преко инфицираног одела и робе, затим додиром са болесницима, њиховим излучевинама итд. Ово би била углавном савремена гледишта о преношењу куге и ми смо их морали споменути да бисмо могли лакше донети закључке о начину њеног ширења код нас у прошлости.⁴⁴

Испитивање узрока за епидемичну појаву куге у Средњем веку интересује и савремене ауторе. Према Rodenwaldt-у (1952), епидемије куге нису биле преносене преко епизоотија глодара (пацова и мишева), већ најчешће од човека на човека (контактом, излучевинама итд.) и преко инфицираних бува. Наравно да овде треба изузети плућну кугу. На основу испитане грађе из венецијанских архива, он је дошао до закључка да су епидемије куге у Италији у времену од 1575—1577 године биле најчешће преносене преко бува. Поред осталог, Rodenwaldt је на основу епидемиолошких испитивања и клиничке слике покушао да објасни начин ширења куге у Средњем веку. По њему, најчешћи сачувани описи куге у прошлости говоре још у прилог тога да се она ширила углавном преко оболелих људи. Тако он вели да се симптоми куге коју преноси бува јављају по свим деловима коже и карактеришу се петехијама и карбункулима. Познато је да се у тропским пределима, где се куга најчешће преноси преко бува од заражених пацова, код оболелих особа обично јављају изоловани бубони у препонама. Последњу појаву он објашњава тиме што буве са пацова не могу много да скоче па зато убадају по ногама. У прилог свога тврђења да су буве у међуепидемским периодима у прошлости биле преносиоци куге, Rodenwaldt наводи нека запажања Chenot-а до којих је он дошао за време харања куге у пограничном појасу Аустрије према Турској 1755—1757 и 1770—1771 године. Обе ове епидемије куге јавиле су се у лето и достигле свој врхунац од јула до септембра, а мање у зимским месецима. Последњу појаву он приписује добрим условима за размножавање бува. Позната је чињеница да су оптимальни услови за развој бува код одговарајуће влаге на темпера-

⁴⁴ К. Тодоровић, Инф. болести, 1958, Београд, стр. 65.

тури од 10 — 30°C, што се и догађа у тим месецима. На температури од 10°C оне пропадају као и када нема довољно влаге. Осим овога, познато је да буве могу у оптималним условима живети до 125 дана без икакве хране, па према овоме, ако потичу од заражених особа или пацова, претстављају извор заразног материјала за све ово време.

Chenot је опазио да су епидемије у летњим месецима биле најтеже (*cur pestis aestate et autumnii initio difunditur et saevius grassatur*). Rodenwaldt је испитао архивски материјал за седам великих епидемија куге у Ердељу и том приликом је дошао до закључка који иде у прилог ранијег гледишта, тј. ширење и слабљење епидемија било је уско везано са степеном размножавања бува. У доба најјачег размножавања бува био је и највећи број оболелих, и обратно. У прилог овоме он наводи и епидемиолошка запажања Chenot-а да је куга у већини случајева после њеног престанка била поново уношена преко одеће заражених особа, тј. да је оболела особа набавила одело или пак да јој га је нека од заражених особа поклонила. Пошто буве доста дуго живе, преношење куге преко инфицираних бува и после 3—4 месеца било би сасвим могућно.⁴⁵

Гледиште Rodenwaldt-а о улози бува у епидемиологији куге било је предмет истраживања и других аутора. Morin и Carton (1934) и Vittoz и Carton (1958) бавили су се испитивањем појаве куге у Индији и Индокини. Полазећи од тога што је Yersin-ов бацил (*Pasteurella pestis*) врло неотпоран у спољном свету (у сувом стању пропада за два дана а у лешевима за десет), они су испитивали улогу глодара и бува у појављивању куге. Том приликом су опазили да у преношењу куге већу улогу играју буве са инфицираних глодара него они сами. Поред осталог и они су опазили да је највећи број случајева обољења од куге био забележен онда када су постојали најбољи услови за размножавање бува.⁴⁶

Ширење инфекција преко одела могло би се протумачити на два начина, и то: да се радило о скоро узетом инфицираном оделу клицама *Pasteurella pestis* оболеле особе, или пак да се радило о оделу које је било узето пре дужег времена и да је оно садржавало инфициране буве које су могле преносити *Past. pestis* на здраве особе. До сличних запажања дошли смо и ми у току наших испитивања. У прилог овоме, иако располажемо са доста података, навешћемо само неке новијег датума.

Године 1741 куга из Бара била је пренета у Паштровиће преко одела једне жене која је бежећи из Улциња дошла у Спич, где ју је задесила смрт од куге, итд.

⁴⁵ Државни архив у Котору, У. П., СХС VII, 1770 (арх. необрађена).

⁴⁶ Р. В. Катџ, Епидемије код Срба у времену од 1202—1813 године, Посебно издање Српске академије наука (у штампи).

И годишње доба харања куге слаже се са временом у коме су најбољи услови за размножавање бува. Да је вашљивост била раширена код нас и да је било много бува, сведочи постојање рецепата за лечење вашљивости и против бува. У нашем најстаријем тераписком кодексу (Ходошки кодекс, XIV век), спомиње се рецепт против бува. За време куге у Црној Гори 1770—1771, у Срему 1795—1796, као и епидемија 1792—1798 и 1813 године у Београдском Пашгалуку, куга је највише беснела у летњим месецима, али је било тешких инвазија и у зимским месецима. Услед збијености становништва, сасвим је разумљиво да су за време зиме постојале добре могућности за инфичирање.

Из свега овога произилази да су епидемије куге у Црној Гори биле преносене директним контактом или преко инсеката, док за појаве епидемија преко инфичираних глодара (пацова) не постоје подаци у нашим сачуваним документима.⁴⁷

Р. В. Катих

ЛАЖНА ПОВЕЉА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА МИХАИЛУ ПЛАМЕНЦУ

Пред прошли рат налазила се у приватним рукама у Херцеговном једна, како се на први поглед види, лажна повеља цара Душана, издата тобоже војводи његове гарде Михаилу Пламенцу из Крешева. Повеља је написана на пергаменту, нагрисаном од мољаца, латинским језиком, са многим погрешакама и особеностима, неким блиједим мастилом. Ми смо је у своје доба вјерно преписали с оригинала, те је овдје објављујемо:

»Stephanus Nemagna pro Dei Gratia Imperator et Rex Rassie et Croatiae.

Habemus fundacte information¹ quod Nobilis Familia Plamenaz ex Crassano (Cressevo?) Regni Nostri Serviae Mihailos Plamenaz est Persona fidelis et valoris in Armis ideo ellegimus in Vojvodam Guardiae Nostrae ut cum sua abilitate uti debeat vita sua durante. Ex Nostro Erario corrispondatur ejusdem² Vojvoda Mihailo Plamenaz solitam men sualem pagam ut gaudeat alios Ufficiales³ onores et praerogative⁴ omnes spectantes ejus gradum.

Ab omnibus pro tale debet esse agnoscitus et respectatus et presente Nostro Diploma debet esse consegnatus⁵ supradictus Vojvoda Mihailo Plamenaz pro se et sua Nobili Familia sic. . .

⁴⁷ Овим желим да изразим захвалност Р. Ковијанићу и Славку Мијушковићу на помоћи коју су ми указали у раду приликом прикупљања грађе за овај рад у Которском архиву.

Горе означене ријечи у латинском тексту требало би да гласе:

1) Fundatam informationem; 2) eidem; 3) ut gaudent alii officiales; 4) praerogativas; 5) insignitus.